

ÖNCENZÚRA – MOST ÉS MINDÖRÖKKÉ?

Egyetértő hümmögés, sokatmondó bólogatás, majd a távolba révedő tekintet, s *hát igen, igen...* Imígyen reagál a szakmabeli, az újságíró, ha szóba kerül az öncenzúra. Ha egyáltalán reagál. Mert nem kevesen vannak, akik értetlenül néznek, s (ha a kérdezőnek szerencséje van) hirtelen jött sugallatra hallgatván megpróbálják logikailag kikövetkeztetni, hogy mit is jelenthet ez a kifejezés. Aztán diadalittasan legyintenek; *ugyan már, még hogy öncenzúra, dehogyis*, hisz mindig és mindent, mindenhol bátran odamondunk mindenkinek. Na persze.

A *civil* (a néző, olvasó, hallgató) még ritkábban hallja ezt a kifejezést. S talán még kevésbé tudja, hogy mit kezdhetne vele. Ő legfeljebb csak azt látja, hogy a médiumokban nem köszön vissza rá az, amit az életben tapasztal. Aztán vagy eltöpreng ennek okán, vagy nem. Ha mégis, hát a legsúlyosabb következtetés, melyre jut, rendszerint az, hogy az újságíró gyáva. Gyávaság valóban? Amolyan eredendő, belső meghunyászkodás, vagy tanult, szerzett reflex? Ha az ember az öncenzúráról említi, rögtön mindenkinek az egypártrendszer jut eszébe és az, hogy abban az időben milyen sok dolgot nem volt szabad megírni, elmondani, s hogy az újságírók (többek között) úgy védekeztek a sok-sok tilalom ellen, hogy már eleve kiszűrtek egyes témákat, melyekkel egészen egyszerűen nem foglalkoztak. Az öncenzúra soha nem is volt a büntetőtörvénykönyv része; az valahol az emberben, az újságíróban van – vagy alakul ki.

„Bizony, hogy működött az újságírókban az öncenzúra, és az a meggyőződés, hogy ma is működik” – mondja a ma már nyugdíjas, de még mindig publikáló NÉMETH ISTVÁN, aki nem szégyelli bevallani, hogy bizony, vele is megesett: inkább nem is ragadott tollat, ha a téma esetleg túlságosan kényesnek tűnt. „Az egypártrendszerben a lapokat általában válogatott pártfunkcionáriusok irányították, akik tudták, hogy mit lehet és mit nem lehet. Ezt vagy közvetlenül tudatták az újságírókkal, vagy egyszerűen nem közölték a kényes írásokat. Ez volt az egyszerűbb, tisztább helyzet, mert így tudta magát mihez tartani az ember, ha nem akarta elveszíteni a kenyerét.” Pista bácsi sok évig volt újságíró, belülről ismerte a szakmát, s azt mondja, tudja, milyen emberek fordultak meg a szerkesztőségekben: „Ugyanolyanok, mint más szakmákban. Az orvosok között is van törtető, a tanárok között is – az élet minden területén vannak emberek, akik nem a tehetségükkel akarnak kitűnni, hanem valami mással. Nagyon sok olyan kollegával találkoztam, aki önként vállalta az öncenzúrárt. Mások viszont

(nem biztos, hogy én közéjük tartoztam) úgy próbálták csavargatni a tollukat, hogy a tilalmak, figyelő tekintetek ellenére is elmondják a sorok között, amit fontosnak tartanak. Ha ezt észrevette a párt (mely talán gyorsabban vett észre dolgokat, mint a főszerkesztő), akkor az ilyen esetekre nagyon-nagyon élesen, komolyan rámutattak, s így vagy úgy, de felelősségre vonták az illetőt. Voltak egészen drasztikus dolgok is. De tudok olyan kollégáról is, aki, amikor arról kellett írni, hogy milyen örömmel lépnek be az emberek a szövetkezetekbe, s a beszolgáltatást milyen nagy lelkesedéssel teljesítik, akkor elment a terepre (mert mindig oda kell elmenni: ha háború van, oda, ha beszolgáltatás van, akkor meg oda) és ennek éppen az ellenkezőjét látta. Azt mondta, márpedig ő nem ír lelkesedésről. El is hagyta a szerkesztőséget. Nagyon ritka volt az ilyen ember.”

Pista bácsi személyesen is megtapasztalhatta, hogy mivel jár az, ha nem elég óvatos az ember: „Egyszer Versecen járva egy kis jegyzetet írtam az ottani benyomásaimról, és megemlítettem hogy Herceg Ferenc szelleme mennyire hiányzik. A következmény: pártértekezlet, s hiába a magyarázkodás, hogy jelentős személyiségről van szó, akit még Nobel-díjra is javasoltak... Nem ért az semmit: bűnbocsánatot kellett kérnem. Nem távolítottak el a szerkesztőségéből, nem vették el a kenyerem, de megéreztem annak a szelét, hogy mivel jár az, ha valaki el meri mondani, amit érez vagy gondol – akár ilyen piti ügyekben is.”

FÜGGETLEN SAJTÓ NINCS

Valószínűleg sok újságíró nem is törődik azzal, hogy öncenzúrárt gyakorol-e vagy sem. Sokakban kialakul ugyanis az az érzék, hogy tudják, mit szabad megírni és mit nem. „Azt például nyugodtan kijelenthetem, hogy a korombéli délvidéki magyar újságírók nem foglalkoztak annyit a délvidéki magyarság ügyeivel, mint amennyit tapasztaltak és láttak. Nem foglalkoztunk például a kultúregyesületeink szétzüllesztésével, a nemzetiségi iskolák összevonásával... Nem szökkentünk talpra és nem mondtuk meg a véleményünket. Nehéz kettéválasztani, hogy mennyire ivódott belénk az öncenzúra és mennyire az íratlan törvény tisztelete hatotta át az embert” – mondja kissé megkeseredetten a sokat megélt újságíró, aki szerint az öncenzúra ugyan önvédelmi reflexnek is nevezhető, de hozzáteszi, hogy ennek a motorja a félelem. „Működött az öncenzúra. Bennem is. Tudtuk, hogy meddig mehetünk, s azon túl még véletlenül sem. Nem azért, mert bebörtönöztek volna, nem. Hanem azt a szegény kis cikket sajnáltuk, amit ha megírtunk is, tudtuk, hogy úgyse közölnek. S akkor nem is úgy írtuk meg, hogy ne közöljék” – magyarázza.

Azonban felhívja még valamire a figyelmet, amiről újságírók nem nagyon szeretnek beszélni. Arra, hogy független sajtó mint olyan, aligha létezik. „A sajtó vagy egy kormány, vagy valamely párt, vagy valamilyen pénzmágnás irányítása alatt áll. Még akkor sem beszélhetünk szabad, független sajtóról, ha azt történetesen egy Soros György támogatja, pénzeli. Ilyen esetben az alkalmazottnak (az újságíró ugyanis ugyanúgy alkalmazott, mint a gyárban a munkás, a mérnök vagy a gépkezelő) legalább annyira tisztában kell lennie a helyzetével, hogy tudja: éppenséggel mindent nem írhat meg. Nem írhatja meg azt, ami a saját lapjának a véleményével ellentétes.”

S ha már a tulajdonosi szigornál tartunk, ékeesebb példát az Újvidéki Televízió magyar nyelvű szerkesztőségének eseténél nem igazán találunk. Ez volt az a sajtószerv, amely legnagyobb mélyrepülését nem az egy-pártrendszeri időkben élte meg, hanem a miloševići diktatúra kezdetén. Olyan mélyrepülés volt ez, melyből a televízió szerkesztőségének máig sem sikerült igazán magához térnie. KARTAG NÁNDOR egyike azoknak az újságíróknak, akik ugyan saját bőrükön is megtapasztalták, hogy milyen a tulajdonos szigora, mégis ott maradt, abban a szerkesztőségben, melyet Fekete Elvira, majd később Szakállas Ottó neve fémjelzett. Az alatt az idő alatt, amíg ők voltak a főszerkesztők, bizony a tévések nagyon tudták, hogy mit szabad és mit nem. Kartag Nándor azt mondja, nehezen lehetett akkoriban megmaradni a televízió magyar szerkesztőségében. „A szerkesztőségünk leépülése 1990-ben kezdődött. Éppen az 5000. híradónk sugárzását ünnepeltük – és másnap jött az Elvira. A főszerkesztőt, Korpa Bélát leváltották. Az volt az az időszak, amikor Radoman Božović leváltotta szinte az összes vajdasági médium főszerkesztőjét – viszont mi, helyettesek maradtunk, mert a boltot valakinek vinni kellett. Rövid ideig tudtam csinálni ezt a munkát, hisz a szerkesztőség is gyanakodva nézett rám, gondolván, hogy én is az új szeleket fogtam a vitorláimba. Viszont én tényleg igyekeztem menteni a műsort, ahogy csak lehetett. Egészen addig, amíg Csorba Zoltán (a *Magyar Szó* leváltott főszerkesztője) meg nem nyerte a pert, melyet leváltása kapcsán indított. Paradox módon én erről éppen Fekete Elvirától értesültem, aki felhívott otthon és közölte velem, hogy ez a hír nem mehet a híradóban. Ha mégis, fegyelmi eljárást indít ellenem. A hírt természetesen közöltük, s utána én be nyújtottam lemondásomat. Ez volt a legdrasztikusabb cenzori beavatkozás, amit megéltem.”

Kartag Nándor a lemondását követően egy ideig nemigen kapott munkalehetőséget a tévében. „Nagyon nehéz periódusa volt az az életemnek. Lelkileg is megviselt, a magánéletem is igencsak megsínylette a dolgot. Az volt a legszörnyűbb idő a tévében; a szövegek módosításának, a hírek

elhallgatásának, a letiltásoknak az ideje” – emlékszik vissza keserűen. „A Fekete Elvira utáni időszakról kezdődően én személy szerint nem találkoztam direkt beavatkozással, de ez az én hatáskörömre, a művelődési témákra vonatkozik. Érdekes módon a művelődést nem tartják komoly politikai műsornak, holott már csak tudaterősítés szempontjából is igen jelentős. A közvetlen beavatkozások hiányának másik oka pedig valószínűleg az volt, hogy mi is megtanultuk: nem kell parazsat gyűjtenünk a fejünkre, ha nem nagyon muszáj. Az elmúlt viharok, melyeket e kis szerkesztőség átélt, kialakították ezeket a reflexeket. Ódzkodunk a rázósbabb témáktól, de a műsoridő sem igazán teszi lehetővé, hogy átfogóan foglalkozzunk mindennel” – magyarázza. De hozzát teszi, alkalmanként szakmai okok indokolják, hogy a televízióban esetleg nem jelenik meg egy-egy fontosabb esemény: „Az újságíró felelősséggel tartozik, hogy a televízióban ne hozza az embert komikus vagy kényelmetlen helyzetbe. S ez is a feltételes reflexek közé tartozik. Ha valaki valami fontosat mond, de azt bődületes nyelvi formában adja közre, akkor azt az írott sajtó szépen ki tudja cselezni, de a tévé már kevésbé. Akkor már inkább kihagyjuk. Állásfoglalás az is, ha ilyesmit közreadunk.”

„KICSIT SÁRGA, KICSIT SAVANYÚ, DE A MIÉNK”

A nagypolitika azonban ritkán avatkozik bele ennyire könnyörtelenül az újságírók és a szerkesztőségek életébe, mint ahogyan az az Újvidéki Televízió esetében történt. Annál is inkább, mert úgy tűnik, a vajdasági/délvidéki magyar sajtó meglehetősen kényelmes helyzetben van, hisz az igazán nagy hatalom, a köztársasági hatalom előtt faltörő kosként a szerb nyelvű sajtó töri előtte az utat. Soha nem történt meg, hogy magyar médiumok derítették itt fel a nagy igazságokat, melyeket előtte a szerb sajtó nem derített fel. A vajdasági magyar újságíró haladhat a kényelmes (vagy kevésbé kényelmes, de létező) ösvényen, elmondhatja a véleményét, bírálhat, keménykedhet. Viszont helyi, önkormányzati szinten, vagy saját, magyar ügyeink szintjén már egyáltalán nem ilyen egyértelmű a helyzet. Itt aztán szépen előjönnek a kis függőségi viszonyok, a „ne bántsuk, mert a miénk” hozzáállások, a szerkesztőhöz befutó telefonok miatti aggodalmak... Ezt támasztja alá az az eset is, melyet KÓKAI PÉTER, a *Magyar Szó* jelenlegi főszerkesztője mondott el. A lap egyik szerkesztője ugyanis három-négy évvel ezelőtt azzal bízott meg néhány újságírót, hogy járják körbe, létezik-e korrupció a helyi hatalom szintjén. A téma Szabadkát, Zentát, Kanizsát és Újvidéket ölelte fel, és gyakorlatilag arról kellett írni, hogy létezik-e korrupció a vajdasági magyar

politikában. „Annyira szörmentén, a témába még félve sem belenyúló, csupán az általánosságok szintjén mozgó írásoscskák születtek, hogy önmagukban szinte mindent elmondanak arról, mennyire működik az újságíróársadalomban az öncenzúra. Nem olyan régi történet ez, azóta nem változtak itt radikális mértékben a dolgok. Az egyik írás kicsengése például az volt, hogy igen, ezt a Szerbiát teljesen elborította, átszótta és megfertőzte a korrupció, a politikai életnek is behatolt a zsigereibe, ennél fogva nagyon-nagyon valószínű, hogy ez alól a magyar politikai közélet sem lehet kivétel, hiszen ebben az országban él, itt érik a társadalmi hatások, s bízunk benne, hogy egyszer majd elérkezik a pillanat, amikor ezek a dolgok is kiderülhetnek. Ezt állapította meg az újságíró, akinek talán nem ez lett volna a dolga az adott pillanatban” – meséli Kókai Péter, aki egyike volt a témával foglalkozó szerzőknek. „Hogy én mennyire voltam öncenzorikus? Magamat kompromisszumkereső embernek tartom. S eme írás kapcsán is ez a jellemvonásom nyilvánult meg. Egy fokkal talán bátrabb voltam, mint a többiek, mert én Zenta vonatkozásában azért egy-két konkrét példát ismertettem, dinárösszegeket jelöltem meg. A végletekig én sem mentem el. Félelemből? Lehet, hogy ezt a szót is használhatjuk. De más is mondok: felhívtam a szerkesztőt és közöltem vele, hogy ha én komolyan belemászok a témába és lerántom a leplet itt mindenről, a többiek pedig szörmentén elmismásolják a dolgokat, akkor az lesz a végkövetkeztetés, hogy másutt nagyjából minden rendben van, de ez a Zenta egy nagyon korrupst hely, ahol mindenki lop. Márpedig ez megint nem a valós tényállást tükrözi. S ha már egyszer nem gyakorolunk öncenzúrát, akkor jó lenne kollektívan nem gyakorolni.” Ehhez viszont éveknek kell eltelni és generációváltásnak kell történni, teszi hozzá – immár főszerkesztői – meglátását. „Ilyesmit nem lehet parancsba adni. S még így is kérdés, hogy bármikor kiirtható lesz-e ez a jelenség, hisz a hatalom mellett mindig jelen van a félelem, mindig jelen van a talpnyalók kis serege és így az öncenzúra is. Lehet, hogy ez kortól és politikai rendszertől független jelenség.”

A FÉLELEM ÉS A MEGSZOKÁS

Kókai Péter a talpnyalást és félelmet jelöli meg az öncenzúra forrásaként. S e kifejezéseknek bizony van némi pejoratív felhangja. Esetében szó sincs megértő magatartásról a jelenség kapcsán. „Ma már nem lehet önvédelmi mechanizmusnak nevezni az öncenzúrát, hisz ilyen szempontból nincs mitől félnünk – legalábbis nem akkora mértékben, mint ahogyan félni kellett a kommunizmus évtizedei alatt. Önvédelmi mechanizmus csak

akkor lehet, ha valamitől védekezni kell, ha pedig védekezünk, akkor az azt is jelenti, hogy félünk. Kitől? A mindekori hatalomtól. A ma jelenlévő öncenzúrát 20-30 százalékban indokolhatja a félelem, a többi pedig a szokás következménye” – szögezi le kategorikusan. Majd hozzátézi: „A saját, magyar közéletünkhöz viszonyuljunk olyan szókimondó, tényfeltáró, leleplező módon, mint ahogyan azt a nagypolitikával tesszük.”

Kókai Péter egy másik aspektusból is alkalmas arra, hogy megvilágítsa a témánkat. Az újságíró bátorsága ugyanis szoros összefüggésben áll azzal, hogy főszerkesztője hogyan viszonyul a „gazdákhoz” és azokhoz, akik esetleg szankcionálni szeretnék a zabolázatlan zsurnalisztát. „Vezetőként azt szeretném megértetni a szerkesztőséggel, hogy nemcsak, hogy mindent szabad, hanem mindent meg is kellene írni. Nevezzük meg a polgármestert, aki egy újságíró mellőzését kérte az önkormányzati ügyekből, nevezzük meg az újságírót is, aki szenvedő alanya volt ennek az ügynek, s nevezzük meg a főszerkesztőt is, aki eleget tett a polgármesteri kérésnek. Csakhogy akkor meg kell kérdezni a polgármestert, az újságírót és a főszerkesztőt is. A szakmai alaposság és a szakmai igényesség kérdésével van ez összefüggésben. Körbe kell járni a témát minden oldalról. S ha már erről van szó, akkor én e pillanatban sokkal fájóbb problémának látom a szakmai igényesség hiányát, mint az öncenzúrát – magyarázza, s egy újabb, igen érdekes dologra hívja fel a figyelmet: „Az öncenzúra az esetek nagy hányadában politikai indíttatású. De még csak nem is mindig az. Mindenki tudja, hogy az orvosoknak kék borítékokat adunk át még a legegyszerűbb rutinvizsgálatnál is. És senki nem mer írni róla. Helyi szinten pláne. Ki az az újságíró, aki meg meri írni, utána mer járni, titokban le meri fényképezni a hálapénzátadást, amikor az adott városban él, ahol holnapután megbetegedhet és ahhoz az orvoshoz kerül, akit leleplezett. Semmi köze a politikához – de a félelemhez nagyon sok. Tehát az öncenzúra legbelsőbb pszichológiai indítéka a félelem. Lehet ezt ragozni, máshogy nevezni, de félünk. Ha én megírom, hogy az orvos korrump, szétnyírálja holnap a hasamat egy rutinműtét során. Vagy nem lesz hajlandó megműteni. Én vezetőként azt próbálom – eddig nem sok sikerrel – alkalmazni, hogy ilyen esetben máshonnan küldök helybe újságírót, térképezze fel a helyzetet, aztán menjen vissza a saját városába. Így nem vét a helyi hatalmasságok ellen.”

Öncenzúra. Jelen van, ó igen, hogyne, mindannyiunkban. S az ellen-szere is. Tudomásul kell venni a létezését, majd erőt gyűjteni, hogy ne hümmögjünk, ne bólogassunk, ne révedjünk a távolba. Némi alaposság és igényesség sok félelmet felold. Amellett rendkívül jó védőpajzs is.